

UDK 811.163.42'36(091)

811.511.141'36(091)

Izvorni znanstveni rad

Rukopis primljen 6. IX. 2024.

Prihvaćen za tisak 16. IV. 2025.

<https://doi.org/10.31724/rihjj.51.1.3>

Jadranka Mlikota

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Cara Hadrijana 10, HR-31000 Osijek
<https://orcid.org/0000-0003-4772-720X>
jmlikota@foozos.hr

Rene Čipanjan Banja

Doktorski studij Povijest i dijalektologija hrvatskoga jezika
Filozofski fakultet u Rijeci
Sveučilišna avenija 4, HR-51000 Rijeka
<https://orcid.org/0009-0000-6221-4475>
ripanjbanja35@gmail.com

MJESTO BIELAKOVE GRAMATIKE JEZIKA MAGJARSKOGA TEORETIČNO-PRAKTIČNE U POVIJESTI HRVATSKE GRAMATIKOLOGIJE I GRAMATIKOGRAFIJE

U povijesti hrvatske i mađarske filologije još je uvijek otvorenih pitanja o prinosima gramatikografiji i gramatikologiji obaju jezika starijih razdoblja, poglavito kada je riječ o početcima normativnoga propisa i opisa hrvatskoga i/ili mađarskoga jezika. Novija istraživanja pokazuju da početke hrvatske sastavnice mađarske gramatikografije 19. stoljeća treba vremenski približiti ilirskim preporodnim gibanjima u Trojednici, točnije u godinu 1846., kada Josip Bielak u Zagrebu objavljuje *Gramatiku jezika magjarskoga teoretično-praktičnu*. U ovom se radu¹ analizira njezin ustroj, gramatikografski uzori na koje je oslonjena te metodološke odrednice gramatikološkoga pristupa. Kako je riječ o gramatici koja služi kao udžbenik i za učenje hrvatskoga, a ne samo mađarskoga jezika, hrvatski se jezik kao polazni jezik u Bielakovoj gramatici uspoređuje s Babukićevom *Osnovom slovnice slavjanske narčja ilirskoga* (1836.) i Mažuranićevim *Temeljima ilirskoga i latinskoga jezika za početnike* (1839., ²1842.), dvama gramatičkim priručnicima ugrađenima u preporodne

¹ Rad je nastao kao rezultat istraživanja u okviru projekata UNIRI-ja uniri-iskusni-human-23-131.

jezične temelje, polazeći i od autorove napomene u predgovoru kako je riječ o prvoj gramatici mađarskoga jezika pisanoj kodificiranom jezičnom i pravopisnom normom.

1. Uvodno o mađarskoj sastavnici hrvatske gramatikografije 19. stoljeća

Prinosi hrvatskih autora (hrvatskih rođenjem ili mjestom življenja) hrvatskoj i mađarskoj gramatikografskoj povijesti još uvijek nisu dovoljno istraženi, pa svako upotunjavanje gramatikografskih praznina starijega razdoblja smatramo vrijednim prinosom objema filologijama, i hrvatskoj i mađarskoj. Kada je riječ o početcima mađarskoga gramatikografskoga opisa na hrvatskom jeziku, istraživanja pokazuju da ih je potrebno vremenski približiti ilirskim preporodnim gibanjima u Trojednici, točnije premjestiti na godinu 1846., kada u Zagrebu Josip Bielak,² javni redovni učitelj mađarskoga jezika i književnosti na Glavnoj gimnaziji u Zagrebu, objavljuje *Gramatiku*³ jezika magjarskoga teoretično-praktičnu.⁴ Naime, dosadašnja je hrvatska kroatistička i mađarska slavistička povijesna filologija čak dvije gramatike atribuirala prvim gramatikografskim opisima mađarskoga jezika s hrvatskim polaznim jezikom: *Slovnícu magjarskoga jezika* (Budimpešta, 1874.) Ivana Marše, prvu objavljenu izvan Trojednice (usp. *Budapesti Közlöny* 1874: 110; Mlikota, Čipanj Banja 2023: 109–129) i *Gramatiku magjarskoga jezika* (1888.,²1896.,³1905.,⁴1912.)⁵ Ivana Bojničića,

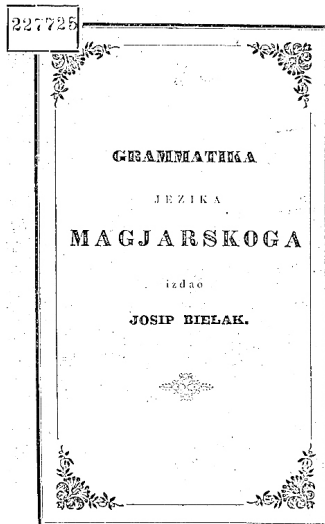
² O Josipu se Bielaku (? – Zagreb, 2. siječnja 1853.), podrijetlom Poljaku, tek uzgređice može doznati iz hrvatskih (usp. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/bielak-josip>) i mađarskih (usp. Szinnyei 1891: 1048) filoloških izvora. Bio je odvjetnik i prisjednik Sudbenog stola u Zagrebu, od 1841. do 1852. na zagrebačkoj je gimnaziji predavao, uz mađarski, i latinski i hrvatski jezik. U vrijeme objavljivanja njegova je gramatika dobila nekoliko pozitivnih ocjena u hrvatskim (usp. *Kolo* 1847: 89; *Novine dalamtinsko-horvatsko-slavonske* 1847: 122) i mađarskim glasilima (usp. *Pesti Hirlap* 1847a: 67). Jezikoslovni ju je pak odjel Mađarske akademije ocijenio tek kao privremenu gramatiku mađarskoga jezika dok se u akademiji ne završe i prevedu drugi priručnici, i to ponajprije stoga što o tvorbi i nepravilnim konjugacijama progovara svega ukratko, o sintaksi pak uopće ne, pa je gramatika prikladna samo za početnike i/ili učenike prvih razreda gimnazija (usp. *Pesti Hirlap* 1847b: 1).

³ Autor polaznu riječ u naslovu gramatike bilježi s udvojenim slovom *m*: *Grammatika*. Mi ju pak bilježimo bez udvojenih slova, kako ju bilježe i kroatistički izvori.

⁴ Prema vlastitim zaključcima donesenima na temelju rezultata dosadašnjih istraživanja i pregledavanja (dostupne) građe Bielakovo je gramatici u Trojednici prethodnica tek jedna gramatika mađarskoga s polaznim hrvatskim jezikom, ali je ostala u rukopisu. Riječ je o *Slovnícu ilirsko-magjarskoj* (1840.) Bogoljuba Milakovića.

⁵ Treće i četvrto izdanje gramatike bilježe, između ostaloga, i izmjene u naslovu: *Slovníca mađžarskoga jezika* (1905.), odnosno *Gramatika mađžarskoga jezika* (1912.) (usp. Mlikota, Čipanj Banja 2021: 341–358).

prvu unutar njezinih granica (usp. Žagar-Szentesi 2002: 253; Lőkös 2018: 80; Mlikota, Čipanj Banja 2021: 341–358). Bielak pak u predgovoru gramatike ističe kako se „pri svoj množini magjarskih Grammatikah nenalazi još ni jedna, koja bi pismenim hrvatskim jezikom i u novom pravopisu izdana bila” (Bielak 1846, iz Predgovora, neobrojčano). To smatramo iznimno vrijednim podatkom ne samo zato što autor izrijekom navodi kako je riječ o prvoj takvoj gramatici nego i zbog toga što je poslije Babukićeve *Osnove slovnice slavjanske narččja ilirskoga* (1836.), prve općenacionalne gramatike (Tafra 2013: 124), i Mažuranićevih *Temelja ilirskoga i latinskoga jezika za početnike* (1839., ²1842.),⁶ koji su uvelike oslonjeni na Babukićevu *Osnovu* (Ham 2006: 75; Katičić 2008: 7; Tafra 2013: 124), Bielakova tek treća u nizu gramatikā u Trojednici koje su pisane kodificiranom jezičnom i pravopisnom normom (usp. Brlobaš 2015: 433). Zbog svega navedenoga smatramo razložnim propitati njezinu namjenu, ustroj, gramatikografske uzore i metodološke odrednice te kako se hrvatskim polaznim jezikom uklapa u ilirska preporodna gibanja tim više što autor i sam smatra da gramatika može pomoći i onima „koji su jošće malo u domorodnom jeziku uvježbani” (Bielak 1846, iz Predgovora, neobrojčano).

Slika 1. Naslovnica *Gramatike jezika magjarskoga teoretično-praktične* Josipa Bielaka.

⁶ U ovom se radu služimo prvim izdanjem.

Polazeći od toga kako je riječ o prvoj dosada poznatoj otisnutoj gramatici mađarskoga jezika u Trojednici, radom će se revidirati početci hrvatske sastavnice mađarske gramatikografije na hrvatskom (etničkom i jezičnom) prostoru, ali i upotpuniti hrvatska gramatikografija i gramatikologija starijih razdoblja.

2. Metodologija i istraživački ciljevi

U radu polazimo od toga da su gramatike stranoga jezika starijih razdoblja pisane hrvatskim polaznim jezikom pripadne (i) povijesti hrvatske gramatikografije. Razlog se takvom uporištu zrcali u argumentaciji Branke Tafre i Anele Mateljak (2009: 112): „hrvatski su im autori, hrvatski po porijeklu ili življenju, a drugo, one su redovito kontrastivne jer se iz didaktičkih razloga strano jezično ustrojstvo uspoređivalo s domaćim”. *Gramatika jezika mađarskoga teoretično-praktična* zadovoljava oba kriterija: Bielak, rođenjem Poljak, gramatiku objavljuje u vrijeme svoje nastavne djelatnosti na Glavnoj gimnaziji (Archigymnasium) u Zagrebu, a premda joj je ciljni jezik mađarski, građa je u njoj uspoređena ponajprije i ponajviše s polaznim (hrvatskim) jezikom, ali i s drugim europskim jezicima, o čemu ćemo više reći u nastavku rada. Gramatike stranih jezika s paralelnom hrvatskom građom uvijek opisuju „jedn[u] faz[u] književnog jezika, jedan stupanj na vertikali povijesnoga kretanja” (Gabrić-Bagarić 2003: 65), iz njihova se „metajezika (...) kao i iz i drugih ‘negramatičkih’ dodataka može rekonstruirati hrvatski jezik” (Mlikota, Čipan Banja 2023: 103) starijih razdoblja, a istodobno služe i kao „izvori za povijesnojezičnu analizu na svim razinama: od fonologije do sintakse.” (Gabrić-Bagarić 2003: 66) U ovom će se radu stoga rekonstruirati hrvatski jezik Bielakove gramatike s obzirom na jezični uzus kakav je u Babukićevoj *Osnovi* i Mažuranićevim *Temeljima* – dvjema gramatikama koje su označile početke kodifikacije hrvatskoga jezika na ilirskim zasadama. Na temelju iznesenoga mogu se izlučiti sljedeći istraživački ciljevi u ovom radu:

1. odrediti namjenu, ustroj i metodološke odrednice gramatike, poglavito s gledišta njezine pragmatičke uloge i s gledišta gramatikā uzora na kojima je temeljena
2. utvrditi koliko gramatikološkim postupcima slijedi gramatiko-grafske uzore naznačene u predgovoru, ali i pretpostaviti druge moguće

utjecaje na iznošenje gramatičkoga sadržaja

3. rekonstruirati obilježja hrvatskoga kao polaznoga jezika na temelju metajezika i na temelju svih drugih (ne)gramatičkih dodataka koje sadrži: vježba za prevođenje, konverzacijskih obrazaca i rječničkih popisa, a u odnosu na svoje dvije *ilirske* prethodnice: Babukićevu *Osnovu* i Mažuranićeve *Temelje*.

3. Namjena, ustroj, gramatikografski uzori i metodološke odrednice Bielakove gramatike

Gramatika jezika magjarskoga teoretično-praktična, koja broji ukupno 192 stranice, već naslovom sugerira smjerove gramatičkoga opisa, ali i nasljedovanje tradicije nastave hrvatskoga književnoga jezika kakva je, uostalom, ugrađena i u Mažuranićeve *Temelje* (usp. Katičić 2008: 7). Kao profesor na zagrebačkoj gimnaziji gramatiku mađarskoga jezika namjenjuje njezinim polaznicima uvrštavajući u nju sadržajno ono što smatra „za početnike najpotrebnije” (Bielak 1846, iz Predgovora, neobrojčano). Njezina se *teoretičnost* naznačena naslovom ogleđa u gramatičkim pravilima, odnosno *naredbama* kako ih imenuje Bielak, čijim usvajanjem ipak „jošće neslеди i znanje jezika” (Bielak 1846, iz Predgovora, neobrojčano). Zato joj *praktičnost* postiže vježbama (*zabavicama*) koje donosi uz opis gramatičkih činjenica, a svaka „se iz materinskoga u magjarski sa svim dobro prenešena na pamet naučiti ima” (Bielak 1846, iz Predgovora, neobrojčano).

Z a b a v a XVII.

Z v é r h u z a s t a v k a h n e r a z l i u č i v l i h.

Ova voda je vinom postala. — Moj prijatelj je mojem neprijateljom postao. — Ja govorim k jednomu učniku a ne k tebi niti njemu. — Oni se boje (od) neprijatelja, a ne (od) mene, niti (od) vas. — Ti se ništa za mene neskćrbiš, a ja bi se za tebe posvetio. — O kim si pisao, i o čim biaše povor, kada sam ja kod tebe s mojom starijom sēstrom u poldan bio. — Pěrvī čovčēk je iz zemlje stvorjen. — U Rimu stanuje rimski Papa, u Beču kralj, u Budinu Palatin ugarske, u Zagrebu pukko Ban hērvatske. — Kod koga ti stanuješ? U mojoj kući.

Postala, *lett.*
govorim, *szóllok.*
ništa, *semmitsem.*
se neskćrbiš, *nem gondoskodol.*
bi posvetio, *áldoznám fel.*
si pisao, *írtál.*
biaše, *vata.*
govor, *beszéd.*
kada, *midőn.*

am bio, *voltam.*
je stvorjen, *teremtetett.*
stanuje, *lakik.*
Papa, *Pápa.*
Beč, *Bécs.*
Palatin, *Nádor.*
ugarska, *magyarország.*
stanuješ, *lakol.*

Slika 2. Primjer vježbe za prevođenje (*zabave*) u Bielakovoj gramatici.

Uzmu li se u obzir Bielakovi gramatički uzori, dva su (od tri) priručnike mađarskoga jezika objavila na kojem drugom jeziku: Joseph Machik⁷, profesor filologije, književnosti i mađarskoga stila na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu 1842. godine na latinskom jeziku objavljuje priručnik *Grammatica hungarica theoretico-practica: Pars prima seu theoretica*,⁸ i Gottlieb Eduard Toepler u Pešti 1835. (drugo izdanje 1842.) na njemačkom jeziku *Lehrbuch der ungarischen Sprache*.⁹ Treći Bielakov uzor naznačen u predgovoru jest János Fogarasi i njegova *A magyar nyelv szelleme* (Pest, 1843.), metajezikom i predmetom opisa posvema mađarska gramatika. U kojoj je mjeri oslonjen na gramatikografske uzore, sam u predgovoru kaže:

⁷ U hrvatskim kataloškim (knjižničnim) zapisima kao autor bilježen je u kroatiziranom obliku: Josip Matsik (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu), odnosno Josip Mačik (Katalog knjižnica grada Zagreba), a u filološkim izvorima i kao Mácsik (Goldstein, Szabo 2007: 89; Jembrih 2016).

⁸ Na naslovnici Machikove gramatike nije upisana godina objavljivanja. Međutim, 1842. godina naznačena je kao godina objavljivanja u gramatici *A magyar nyelv szelleme* Jánosa Fogarasija (1843: 397), trećega Bielakova gramatikografskoga uzora.

⁹ Da je prvo izdanje Toeplerova priručnika otisnuto 1835. godine, razvidno je iz drugoga izdanja u koji autor upisuje i predgovor prvoga s naznačenom godinom objavljivanja (usp. Toepler 1842: V–XII). Istom ga godinom u popisu mađarskih gramatika navodi i Fogarasi (1843: 395). Kojim se izdanjem Bielak služio, u predgovoru nije naveo. U ovom se radu služimo drugim izdanjem iz 1842. godine.

„Što se pako sadèržaja ove knjige dotiče, nemožem kazati, da sam što novoga iznašao, dapače, što naprèd dajem, izvadio sam, koliko je za početnike najpotrèbnije iz slèdećih Grammatikah (...)” (Bielak 1846, iz Predgovora, neobrojčano).

U svim je navedenim gramatikama uzorima, neovisno o njihovu polaznom jeziku, mađarski jezik kontrastivno opisan s latinskim, njemačkim i rubno s francuskim (usp. Machik 1842: 6–8; Toepler 1842: 2–3; Fogarasi 1843: 15–17), čime se ni Bielak ne odmiče od gramatikografskih predložaka.¹⁰ Postavi li se Bielakova gramatika u kontekst udžbeničkoga diskursa kojemu pripada, zastupljenost je latinskoga i njemačkoga jezika opravdana – do polovice su 19. stoljeća u Trojdnici bili jezici obavljanja javnih poslova i nastavni jezici (Ujaković 2007: 23). No tomu valja dodati da sva tri jezika, uz mađarski, *ilirskom* prisposobljuje i Mažuranić, također gimnazijski zagrebački profesor, u *Temeljima* (1839: 5), zbog čega nije nemoguće pretpostaviti i taj izvor kao oslonac Bielaku pri pisanju gramatike.¹¹ U Bielakovih je pak gramatikografskih uzora naznačenih u predgovoru još nekoliko jezika s kojima se mađarski (poglavito glasovni) sustav nastoji približiti korisnicima, a koje Bielak ne donosi u kontrastivnim napomenama: to je prije svega talijanski jezik u sve trojice autora (usp. Machik 1842: 7; Toepler 1842: 2–3; Fogarasi 1843: 15–16), češki jezik u Toeplera (1842: isto) i engleski jezik u Fogarasija (1843: isto). Uzgređice navodimo da je i u hrvatskim gramatikama 19. stoljeća poredba s drugim jezicima česta jer se „poredbenim materijalom uči i svoj jezik, ali i drugi jezici, te se svomu jeziku daje veća važnost ako se uspoređuje s drugima.” (Tafra 2013: 98). Hrvatski jezik u kontrastivnim napomenama, osim Bielaka, u svojoj gramatici mađarskoga jezika s polaznim latinskim jezikom donosi i Machik (1842: 2), jedini među Bielakovim gramatikografskim uzorima sa zagrebačkom adresom. S obzirom na to da *Gramatika jezika mađarskoga teoretično-praktična* služi i za učenje hrvatskoga jezika i s obzirom na metajezik kojim je pisana, razumljivo je što je hrvatski u kontrastivnim opisima u Bielaka značajnije zastupljen negoli u njegova uzora, Machika. U tom kontekstu valja spomenuti još jednu metodološku odrednicu Bielakove

¹⁰ Usp. sljedeće kontrastivne napomene u Bielakovoj gramatici: „Velika slova pišu se tako u magjarakom, kako u latinskom i hèrvatskom jeziku” (Bielak 1846: 10), „Ostali pako, kao *o, ö, u, ü*, ili *ó, ő, ú* glase kao u nèmačkom jeziku, samo da se pèrvi (akobi i dva suglasnika slèdila) na kratko, a drugi malo protegnuto izgovaraju.” (Bielak 1846: 6)

¹¹ Usp.: „é Približava se izgovoru *i*, najbolje pako francuskomu *é* u rèči *santé, parlé*, ili hèrvatskomu *é* n. p. *szép lép, ég* nebo.” (Bielak 1846: 6).

gramatike izrazito pragmatičke naravi: bez obzira na to što gramatiku objavljuje čak deset godina nakon uvođenja novoga (Gajeva) slovoписа, još uvijek računa i na čitatelja koji nije njime posve ovladao, pa u bilježenju mađarskih glasova upozorava i na starija grafijska rješenja.¹² Takve napomene daje i Mažuranić u *Temeljima* (1839: 4–5), u poglavlju *Kako se izgovaraju ilirska slova?*, što je još jedno moguće uporište tvrdnji kako se pišući gramatiku Bielak ugledao i na taj izvor. Rečenom u prilog ide i način iznošenja gramatičke građe u obliku pitanja i odgovora. U predgovoru je Bielak najavio takav metodološki postupak ističući kako je za početno usvajanje mađarskoga jezika dovoljno

„da se spèrvine samo većimi slovi štampana pitanja kroz čèlu gramatiku nauče, da tako čèl saderžaj pred očima imajući s ponavljanjem onih, ostale naredbe i iznimke manjim trudom na svoju korist obrnuti budu mogli.” (Bielak 1846, iz Predgovora, neobrojčano)

U takvom mu strukturiranju gramatičkih sadržaja uporištem nisu mogli biti uzori naznačeni u predgovoru, ali je mogao biti Mažuranić „kontrastivn[om] gramatk[om] ilirskoga i latinskoga jezika za početnike u kojoj usporedno opisuju gramatička obilježja dvaju jezika metodom pitanja i odgovora” (Brlobaš 2016: 37). Mažuranić tom metodom u svom gramatičkom prvijencu slijedi elementarne latinske gramatike onoga vremena (Pranjković 2023: 334) povezujući se s jezikoslovnim strujanjima u Europi, a kojima se priklanja i Bielak. Za ilustraciju donosimo pitanje i odgovor koji u objema gramatikama stoje pri početku gramatičkoga opisa:

Mažuranić (1839: 1) „2. Što je Gramatika ilirska?
Gramatika ilirska je umètnost ilirski dobro čitati, razumèti, pisati i govoriti.”

Bielak (1846: 5): „1. Što je Grammatika magjarska?
Gramatika magjarska je znanje magjarski dobro čitati, razumèti i govoriti.”

Osim uvodnoga¹³ Bielakova gramatika sadrži osam rednim brojevima označenih poglavlja u kojima su gramatički sadržaji usmjereni morfologiji promjenji-

¹² Usp.: „cs [izgovara se] kao novo hèrvatsko c ili starinsko cz, cs, ç (...)” (Bielak 1846: 6), „ly [izgovara se] kao sadašnje hèrvatsko lj ili starinsko ly” (Bielak 1846: 17).

¹³ Uvodnim poglavljem Bielak definira gramatiku mađarskoga jezika, iznosi (uzgredne) pojedinosti mađarskoga fonetsko-fonološkoga sustava te nekoliko pravopisnih napomena (pisanje nekih rjeđih slova

vih i nepromjenjivih vrsta riječi u mađarskom jeziku.¹⁴ Takvim je sadržajnim opsegom bliska dopreporodnim gramatičkim opisima koji su većim dijelom opis „morfološkoga ustrojstva, uz napomene o grafiji kroz koje se može vidjeti fonologija, te nekoliko različitih ostalih priloga (sintaktička pravila, rječnici, primjeri pisama i drugih vrsta tekstova i dr.)” (Stolac, Vlastelić 2023: 348). Da je tomu tako, razvidno je, između ostaloga, i iz Bielakove (1846: 24–25) podrubne napomene dane uz deklinacijski sustav mađarskoga jezika u kojoj upućuje na sintaktičku osobitost vezanu uz mađarski glagol *van* (hrv. *biti*), a koji je u hrvatskome jeziku prisposodobiv (i) kopuli: kada je riječ o imenskome predikatu u mađarskome jeziku, i to onome koji se u hrvatskome jeziku sastoji od kopule i atributa, glagol se *van* u trećoj osobi obaju brojeva u govoru izostavlja, primjerice *Na dobro obernite vrēme jerbo je premenjivo (Jóra fordítsátok az időt mert változandó)* (Bielak 1846: 24). Takve podrubne napomene nisu samo upisane uz *zabavice*, vježbe za prevođenje s hrvatskoga na mađarski jezik, nego su opetovane i u tzv. *naredbama*, temeljnim gramatičkim pravilima (usp. Bielak 1846: 103), što se može opravdati pragmatičkim razlozima.

Uz opis morfološkoga sustava mađarskoga jezika Bielak (1846: 145–191) u gramatici donosi još nekoliko „negramatičkih” poglavlja:

- konverzacijske (dvojezične) obrasce, pod naslovom *Svakidanji kratki razgovori*, oblikovane u tematske grozdove¹⁵
- izdvojene posebnosti ciljnoga jezika u odnosu na polazni jezik, naslovljene *Někoje vlastitosti jezika*, gdje se abecednim redom navodi ukupno 78 glagola kojima su pridružene kolokacije i druge sveze riječi s naglaskom na porabi različitih prefigiranih glagola
- abecedni dvostupačni i dvojezični (mađarsko-hrvatski) onomastički dodatak naslovljen *Izbor někojih kěrstnih imenah, koja se drugatje pišu, kano u kolendaru hěrvatskom i latinskom*
- abecedni dvostupačni i dvojezični (mađarsko-hrvatski) popis imenica, prid-

u mađarskom jeziku i način njihova izgovora, pisanje velikoga slova, uporaba *nadslovnika* (*apostropha*) i *veznika* (*signo conjuntionis*) te nekoliko naputaka o rastavljanju riječi).

¹⁴ Bielak (1846: 18) izdvaja osam vrsta riječi (*strankah govora*): *Artikuluš, Ime, Zaima, Zastavak, Glagolj iliti Vrēmenoreč, Prislov ili Prirečak, Veznik i Medmetak* te svaku opisuje u zasebnom poglavlju.

¹⁵ Pod krovnim nazivom *Prijateljske Pripovēsti* Bielak donosi, između ostaloga, razgovor Sándora i Imre (u hrvatskom konverzacijskom stupcu imenovani kao Aleksander i Mirko) o četirima godišnjim dobima.

jeva i glagola koji su polazištem u tvorbi drugih riječi uz izdvajanje njihovih temeljnih sufiksa

- izabrane vježbe za čitanje, uz primjer pisanja pisma, na mađarskom jeziku kojima je izvor *Magyar Olvasókönyv Bécshen*¹⁶ Józsefa Mártona (1840.).

Slika 3. Početak rječničkoga popisa imenica u Bielakovoj gramatici.

Strukturirana dakle kao jezični priručnik koji osim opisa gramatičkih sastavnica ciljnoga jezika uključuje rječničke, dijaloške i književne sadržaje, Bielakova gramatika ostaje u okvirima dopreporodnih hrvatskih gramatika (usp. Ptičar 1990; Kolenić 1998). Takva se tradicija u gramatičkim opisima u Trojedinici napušta do kraja 19. stoljeća (usp. Brlobaš 2015: 462), ali ne i izvan njezinih granica jer gramatike u kojima su hrvatski i mađarski jezik zauzimali mjesto polaznoga

¹⁶ Bilježeno prema izvorniku.

i/ili ciljnoga jezika do kraja stoljeća ne prelaze isključivo u opis gramatičkih sastavnica jezika (usp. Mlikota, Lehocki-Samardžić 2021; Mlikota, Čipan Banja 2023).

U konačnici valja vidjeti i kako se Bielak gramatičkim sadržajima naslanja na gramatikografske uzore. Machik na 132 stranice u 42 paragrafa latinskim jezikom pisane *Grammaticae hungaricae theoretico-practice* donosi (uzgredna) zapažanja o mađarskom pravopisu, opis mađarskoga fonetsko-fonološkoga sustava, a u morfologiji je usmjeren samo sklonidbenim vrstama riječi. Pojedina gramatička pravila uz njihova oprimjerenja Bielak izravno preuzima iz Machikove gramatike kao što je razvidno iz upute o uporabi pravopisnoga znaka *signo Conjunctionis* u mađarskom jeziku:

Machik (1842: 11): „Secundum esst signum connexionis (-), quod vocibus compositis interponitur, v. g. *öröm-dal* canticum.”¹⁷

Bielak (1846: 11–12): „O znamenju veznika znati je: Da se med reči skupsložene postavlja, n. p. *öröm-dal* vesela pjesma.”

Machikova gramatika u usporedbi s Bielakovom donosi reduciraniji opis mađarskoga gramatičkoga sustava s obzirom na to da u njoj izostaje opis glagola i nepromjenjivih vrsta riječi, a ne sadrži ni vježbe za prevođenje kao ni „negramatičke” dijelove koje ima Bielak. Te je gramatičke sadržaje Bielak mogao potražiti u drugoga naznačenoga uzora, u Toeplera, u njegovu opsežnu priručniku *Lehrbuch der ungarischen Sprache*, iz kojega preuzima i vježbe za prevođenje, kako potvrđuje i rečenični primjer:

Toepler (1842: 13): „Die Mütter lieben gemeiniglich mehr die Kinder als die Väter.”

Bielak (1846: 23): „Matere obično više ljube djetcu nego otc.”

Isti je izvor Bielaku mogao poslužiti i za izbor krsnih imena koja se razlikuju u polaznom jeziku gramatike, a u odnosu na ciljni mađarski jezik (usp. Toepler 1842: 249–250; Bielak 1846: 163–164). Od ostalih negramatičkih dodataka dijelom su im zajednička još dva: rječnički dvojezični popis u Toeplera (1842: 277–315) općega leksika, u Bielaka (1846: 168–183) razdijeljen, kako je već ista-

¹⁷ U prijevodu: „Drugi je znak povezivanja (-) koji se umeće u složenice, npr. *öröm-dal* pjesma.”

knuo, na imenički, pridjevni i glagolski popis, te tekstni mađarski predlošci za prevođenje¹⁸ koji su u Bielaka (1846: 185–190) ipak vrstovno ograničeni samo na basne i s naznačenim izvorom iz kojega su preuzeti. Treći gramatikografski uzor koji Bielak slijedi elementarna je gramatika¹⁹ *A' magyar nyelv' szelleme* Jánosa Fogarasija, metajezikom i predmetom opisa posvema mađarska. Iako je, dakle, riječ o gramatici elementarne naravi, prilično je opsežna; na više od 400 stranica²⁰ obuhvaća iscrpna slovopisna, pravopisna i gramatička tumačenja, a na samom kraju i pjesmaricu. Fogarasijev je priručnik namijenjen izvornim govornicima mađarskoga jezika u kojemu je, mahom u obliku napomena, osobitoga računa poveo o razlikovanju književnoga mađarskoga jezika od njegovih drugih idioma, stoga se u njemu, očekivano, ne pronalaze kontrastivno uvedeni gramatički primjeri, vježbe i tekstni predlošci. Ipak, Bielakovo je oslanjanje na njega moguće uočiti u, primjerice, slovopisnom poglavlju pri navođenju istih primjera (usp. Bielak 1846: 9; Fogarasi 1843: 19).²¹

Pogled u ustroj i metodološke odrednice Bielakove *Gramatike jezika magjarskoga teoretično-praktične* pokazao je opravdanost već naslovnom sintagmom zacrtane namjene: učenicima omogućiti na jednostavan način elementarne spoznaje o gramatičkom sustavu mađarskoga jezika. Uvrštenim gramatičkim sadržajima i kontrastivnom metodom kao najzastupljenijom metodom u gramatici Bielak je u njezinu pisanju bio ponajprije oslonjen na gramatikografske uzore naznačene u predgovoru, dok su „negramatička” poglavlja pokazala veću autorovu inovativnost u iznošenju sadržaja. Strukturirana u obliku pitanja i odgovora i svojim uvodnim definicijama bliska je Mažuranićevim *Temeljima*, pa je i taj, premda prešućeni uzor, nezaobilazan u razumijevanju Bielakovih gramatikoloških postupaka u opisu mađarskoga jezičnoga sustava.

¹⁸ Dio s tekstnim predlošcima u Toeplerovoj (1842: 253–272) gramatici obuhvaća kratke priče koje su sadržajno većinom povezane s kakvom istaknutom osobom iz mađarske kulture i povijesti, primjerice Mátyás Király (kralj Matija Korvin), Gábor Bethlen, Ignác Batthyani i drugi, ali i s onima s drugih prostora (npr. car Petar).

¹⁹ Tako ju autor određuje na naslovnici.

²⁰ To ju čini najopsežnijom od svih gramatika uzora naznačenih u predgovoru.

²¹ Kako se u svome priručniku Fogarasi, dakle, posvetio opisu književnoga mađarskog jezika razlikujući ga pritom od njegovih substandardnih varijanata na što, uostalom, upućuje i njegov naziv (*A magyar nyelv szelleme*, u prijevodu *Duh mađarskoga jezika*), opravdanim smatramo pretpostaviti da je zbog razlike u namjeni ciljnoj skupini (Bielakova je gramatika namijenjena izvornim hrvatskim, a Fogarasijeva izvornim mađarskim govornicima) Bielaku taj izvor ponajprije poslužio kako bi, između ostaloga, propitao točnost vlastitih navođenja kada je u pitanju književni mađarski jezik.

4. Hrvatski polazni jezik Bielakove gramatike

S obzirom na to da je *Gramatiku jezika magjarskoga teoretično-praktičnu* Bielak smatrao prikladnom i za učenje hrvatskoga, a ne samo mađarskoga jezika, u nastavku se rada na temelju njezina polaznoga jezika²² nastojati dati odgovor na pitanje koliko je uklopljena u početke hrvatske jezične standardizacije na ilirskim zasadama, i to usporedbom s dvjema gramatikama – Babukićevom *Osnovom*, od čije se pojave i može govoriti o kodificiranom standardnom jeziku (Tafra 2013: 90), i Mažuranićevim *Temeljima*, prvim ilirskim udžbenikom (Moguš 1978: 23). Ovdje ćemo se osvrnuti na pojedinačna gramatička rješenja, ali samo u onoj mjeri u kojoj su odrazom književnojezične koncepcije na kojoj su ilirci ostvarivali svehrvatsko jezično jedinstvo, a koja su prepoznatljiva i u Bielakovu polaznom (hrvatskom) jeziku u gramatici.

Kada je riječ o dijalektnoj osnovi standardnoga jezika na kojoj su ilirci gradili jezičnu normu, „[a]naliza [je] ilirskih gramatika pokazala (...) da je riječ o (novo) štokavskoj (...), odnosno da su ilirci ostavili oblike zajedničke svim trima narječjima (nesinkretske množinske padeže dativ, lokativ i instrumental) koji su s *rogatim e (ě)* odigrali integracijsku ulogu.” (Tafra 2013: 98) Bielak u gramatici ima upravo takva jezična²³ i slovná²⁴ rješenja, pa je poput Mažuranića u *Temeljima* u školske klupe svojom gramatikom donio „onaj hrvatski jezik koji Babukić normira u Slovnici, a to je jekavska štokavština sa svim obilježjima ilirske, zagrebačke književnojezične norme.” (Ham 2006: 81) Ilirska će književnojezična koncepcija u Bielaka biti prepoznata i unošenjem brojnih raznodijalektnih leksema (kontaktnih sinonima): *uže, strik* (35); *šaka, pest* (38); *osloboditi se, vugnuti se* (131); *dělati, činiti* (131); *vuzem, uskers* (169) itd. Njegova je tolerantnost pre-

²² U ovom se dijelu rada uz oprijemljenja iz Bielakove gramatike u zagradi bilježi samo broj stranice s koje se preuzimaju.

²³ Usp.: „(...) nego magjarske reči se samo kroz pridavanja pristojnih priložaka k rečim dekliniraju, kompariraju, i konjugiraju (...)” (13), „(...) i zato samo u pripovēdkah se potrebuje (...)” (19), „Za piknjom i za dvěmi piknjami (...)” (10).

²⁴ Uz bilježenje odraza staroga jata tzv. *rogatim e (ě)* Bielakov je slovni sustav u gramatici i drugim slovnim rješenjima jednak prvim ilirskim gramatikama (usp. Ham 2006: 70): dvoslovom *tj* i jednoslovom *ć* za fonem /č/ (usp. *došastje, navěstjuju* (24), *tretje* (40), *pokratjen* (41), *izhadjajući, tumačēćimi, slēdećimi* (41), *gledeć* (61) itd.) kao i uporabom dvoslova *dj* i *gj* za fonem /ž/ (usp. *takodjer* (43), *gradjani* (47), *grudomedje* (53), *magjarskom* (43) itd.). Nešto je više nedosljednosti zamiječeno tek u bilježenju slogotvornoga /r/ dvoslovima *er s* gravisom (usp. *směrt* (23), *peterověrstne* (25), *Hěrvatska* (28) itd.) i bez gravisa (*čěrknja* (34), *hert, verba* (35), *sverhu* (36), *deržava* (43) itd.) koji je tako bilježen i u Babukića i Mažuranića, te (rubno) dvoslovom *ar s* gravisom (usp. *Uskars* (11)).

ma dijalektnim različitostima²⁵ stoga zajednička onoj od koje polaze i preporodni jezikoslovci u jezičnom ujedinjavanju Hrvata (Tafra 2012: 206). Svehrvatskoj se uzajamnosti mogu pripisati i sinonimični jezični oblici:²⁶ imenički genitivni na *-ø*, *-ov* i *-ah*: *imen* (73), *krajcarov* (51), *slovah* (9) i instrumentalni na *-jom* i *-i*:²⁷ *stvarjom* (50), *med reči* (11) te zamjenički oblici *tko*, *gdo*; *što*, *kaj*; *česa*, *čega* (71) i dr. Poredba je gramatikā pokazala i nazivoslovnu sinonimiju; latinske nazive koje Babukić u gramatici opravdava „zaradi lagljega porazumjenja” (Babukić 1836: 17) uz hrvatske nazive u zagrade upisuju i Mažuranić (1839: 7 i dalje) i Bielak;²⁸ u Mažuranića se nazivoslovna sinonimija može opravdati činjenicom da su *Temelji* kontrastivna latinsko-hrvatska gramatika, pa joj autor namjenu ostvaruje i nazivoslovnim sustavom, a u Bielaka gramatikografskim uzorima jer, osim mađarske gramatike Joespha Macsika pisane latinskim jezikom, imaju ga, neovisno o metajezicima, i preostala dva: Toepler (1842: 6 i dalje) i Fogarasi (1843), premda je u posljednjega navođenje latinskih naziva ipak najmanje sustavno.²⁹ Neizostavno je nadalje latinske nazive u uspoređenim gramatikama dovesti i u svezu s položajem koji on ima u hrvatskom društvu prve polovice 19. stoljeća: zauzima mjesto službenoga jezika jer je jezik Hrvatskoga sabora i državne uprave do 1847. godine, najdulje u Europi, ali i nastavnoga jezika u gimnazijama u civilnoj Hrvatskoj, dakle i na zagrebačkoj Akademiji (usp. Sikirić Assouline 2009: 257–265). I hrvatski je pak nazivoslovni kontinuitet starijih razdoblja prepoznat u sve trojice autora. Za ilustraciju donosimo tek nekolicinu naziva: *pridavno ime*, *samoglasnik*, *samostavno ime*, *veznik* (usp. Ptičar 1992: 151–156) za koje su dosadašnja istraživanja hrvatskoga povijesnoga nazivoslovlja pokazala da im početke bilježenja u jezičnim priručnicima treba tražiti u prethodnom, 18. stoljeću. Držimo stoga da slijeđenjem hrvatskoga nazivoslovnoga (tradicijskoga) sustava Bielakova gramatika i tim obilježjem zavrjeđuje biti pridružena zbroju hrvatskih gramatika.

²⁵ Zamjećujemo da je u Bielakovoj gramatici ipak najviše kajkavizama. Usp.: *vendar* (21), *akoprem* (22), *osel* (35), *posel* (57), *čakam* (110), *takaj/takajše* (119), *kratek* (133), *imetek* (138) itd.

²⁶ Usp. Bielakova normativna rješenja s Babukićevim i Mažuranićev kako ih daje Ham 2006: 71–82.

²⁷ Nastavak *-i* u instrumentalu Bielaku je zajednički s Mažuranićem, ne i s Babukićem (usp. Ham 2006: 81).

²⁸ Bielak to najčešće čini u naslovima gramatičkih poglavlja domećući hrvatskom nazivu najčešće latinski, a tek uzgredice mađarski. Usp.: „O naparvljenju drugoga Stupnja (Gradus Comparativus)” (Bielak 1846: 44), „O Imenu (Névról)” (Bielak 1846: 19).

²⁹ Točnije, latinski se nazivi u njegovu opsežnu priručniku pojavljuju sporadično, primjerice u zagradi uz mađarske nazive za padeže (usp. Fogarasi 1843: 108 i dalje).

Poredba je Bielakove gramatike s Babukićevim i Mažuranićevim gramatiko-grafskim prvijencem potvrdila da se svojim hrvatskim polaznim jezikom uklapa u jezičnu koncepciju prvih ilirskih gramatičara, pa smatramo opravdanim ustvrditi kako je u vrijeme objavljivanja prinosila i svehrvatskim nastojanjima za postizanjem ujednačenoga književnoga jezika *u svih stranah hèrvatskih* (Ham 2006: 67). Hrvatski jezični standard, otpočet s Baukićevom *Osnovom*, a nastavljen Mažuranićevim *Temeljima*, ugrađen je i u metajezik Bielakove gramatike.

5. Zaključak

Gramatika jezika mađarskoga teoretično-praktična Josipa Bielaka, prva objavljena gramatika mađarskoga jezika s polaznim hrvatskim jezikom u Trojednici, ima iznimno mjesto u hrvatskoj i mađarskoj gramatikografskoj i gramatikološkoj povijesti najmanje iz dvaju razloga: prvi je taj što je godina njezina objavljivanja početke hrvatske sastavnice mađarske gramatikografije na tlu Trojednice pomaknula više od četiri desetljeća unazad u odnosu na to kako ih je određivala dosadašnja hrvatska i mađarska jezikoslovna filologija, a drugi jer je tek treća u nizu gramatikā pisanih hrvatskim standardnim jezikom i novim (Gajevim) slovopisom. U ovom se radu analizirao njezini ustroj, oslonjenost na gramatiko-grafske uzore naznačene u predgovoru, otkriveni su utjecaji i drugih europskih jezikoslovnih strujanja, autorove metodološke odrednice gramatikološkoga pristupa, a kada je riječ o njezinu polaznom jeziku, i utjecaji hrvatskih preporodnih strujanja.

Namijenjena prije svega gimnazijalcima za usvajanje stranoga jezika, Bielakova je gramatika jedan od prvih ilirskih udžbenika iz kojega se mogao učiti i hrvatski jezik. Gramatičkim je sadržajem uvelike oslonjena na gramatiko-grafske uzore naznačene u predgovoru, pa se Bielak pokazao manje inovativnim u opisu gramatičkih činjenica mađarskoga jezika. Ipak to ne umanjuje njezino značenje kao prvoga opisa mađarskoga jezičnoga sustava na hrvatskom jeziku u 19. stoljeću. Premda domaće gramatiko-grafske uzore u predgovoru nije istaknuo, analiza je njezina polaznoga hrvatskoga jezika pokazala da je, kao prva gramatika „pismenim hèrvatskim jezikom i u novom pravopisu izdana” (Bielak 1846, iz Predgovora, neobročano), morala biti oslonjena na preporodne jezične graditelje

moderne hrvatske nacije, pa je posve opravdano reći da je prinosila (i) ostvarenju temeljne ilirske zadaće, a to je za Trojednicu jedan književni jezik i jedan slovopis umjesto dotadašnjega književnojezičnoga i slovopisnoga pluralizma (Tafra 2013: 112). Posebno su uočeni utjecaji Mažuranićevih *Temelja* s kojima Bielak dijeli istu metodu iznošenja gramatičkih sadržaja, iste misli u predgovoru o svrhovitosti učenja i vlastitoga i stranoga jezika te skromno i samozatajno davanje gramatike na ocjenu čitateljima. Zbog navedenoga smatramo opravdanim ustvrditi da je Mažuranić svojim *Temeljima*, premda prešućen kao uzor, ipak Bielaku pokazao kojim putem valja ići u izobrazbi gimnazijske mladeži.

Izvori

- BABUKIĆ, VĚKOSLAV. 1836. *Osnova slovnice slavjanske narčĉja ilirskoga*. Kod Milana Hiršfelda. Zagreb. [pretisak Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2013.].
- BIELAK, JOSIP. 1846. *Gramatika jezika magjarskoga teoretiĉko-praktiĉna*. Tiskom Franje Suppana, c. kr. pov. Štampara i knjigotĉrĉca. Zagreb.
- FOGARASI, JÁNOS. 1843. *A' magyar nyelv' szelleme*. Kiadja Heckenas Gusztáv. Pesten.
- MACHIK, JOSEPH. 1842. *Gramatica hungarica theoretico-practica. Pars prima seu theoretica*. Typis Francisco Suppanianis. Zagrabiae.
- MAŽURANIĆ, ANTUN. 1839. *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike*. Tiskom dra. Ljudevita Gaja. Zagreb.
- TOEPLER, GOTTLIEB EDUARD. ²1842. *Lehrbuch der ungarischen Sprache*. Gustav Hedenast. Pesth.

Literatura

- BRLOBAŠ, ŽELJKA. 2015. Hrvatske gramatike u 19. stoljeću. *Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće*. Ur. Josip Lisac, Ivo Pranjković, Marko Samardžija. Croatica. Zagreb. 431–467.
- BRLOBAŠ, ŽELJKA. 2016. Antun Mažuranić – vrstan hrvatski filolog i jezikoslovac. *Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika* 3/3. 31–34.
- Budapesti Közlöny. Irodalmi hírek*. 1874. Ur. Pest, hatvani-utcza 10-ik szám I. emelet. Budapest: Pest, barátok-tere 7. sz. a. földszint. 1874-01-18, 14. szám, 8. évfolyam. 110.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA. 2003. Jezik u gramatikama juĉnih hrvatskih prostora 17. i 18. stoljeća. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 29/1. 65–86.

GOLDSTEIN, IVO; SZABO, AGNEZA. 2007. *Povijest zagrebačke Klasične gimnazije (1607-2007)*. Novi Liber i Klasična gimnazija. Zagreb.

HAM, SANDA. 2006. *Povijest hrvatskih gramatika*. Nakladni zavod Globus. Zagreb.

Hrvatski biografski leksikon. Bielak, Josip. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/bielak-josip> (pristupljeno 5. kolovoza 2024.).

JEMBRIH, ALOJZ. 2016. *Tragom života i rada Stjepana Moysesa u Zagrebu (1829.–1851.)*. Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima u Zagrebu. Zagreb.

KATIČIĆ, RADOSLAV. 2008. Kulturnopovijesni kontekst *Slovnice hrvatske* Antuna Mažuranića, predgovor. *Antun Mažuranić, Slovnica Hèrvatska* [pretisak Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2008.]. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb. 3–11.

KOLENIĆ, LJILJANA. 1998. *Riječ o riječima. Iz hrvatske frazeologije 17. i 18. stoljeća*. Pedagoški fakultet. Osijek.

Kolo. Članci za literaturu, umjetnost i narodni život. 1847. Ur. Stanko Vraz, knjiga V. Tiskom K. p. Narodne tiskarnice dra. Ljuddevita Gaja. Zagreb.

LÓKÖS, ISTVÁN. 2018. A Zággrábi Tudományegyetem Hungarológiai Tanszékének története. *Gerundium* 3. 66–81.

MAŽURANIĆ, ANTUN. 1852. Kratak pregled povjestnice Gimnazije Zagrebačke. *Drugo godišnje Izvjestje o c.k. Zagrebačkoj višoj gimnaziji koncem školski godine 1852*. Zagreb.

MLIKOTA, JADRANKA; ČIPANJ BANJA, RENE. 2021. O Bojničićevoj *Gramatici madžarskoga jezika* iz drugoga kuta: uzroci i narav mijena gramatičkih izdanja na razmeđu dvaju stoljeća. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 66/2. 341–358.

MLIKOTA, JADRANKA; ČIPANJ BANJA, RENE. 2023. Maršina *Slovnica magjarskoga jezika* – prinos povijesnojezičnoj analizi obilježja hrvatskoga jezika izvan granica hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora druge polovice 19. stoljeća. *Hrvatski jezik: povijest i uloge nastavnog predmeta. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 1. i 2. srpnja 2022. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu*. Ur. Ana Čavar; Lahorla Plejić Poje. Hrvatsko filološko društvo. Zagreb. 109–129.

MLIKOTA, JADRANKA; LEHOČKI-SAMARDŽIĆ, ANA. 2021. *Mađarska sastavnica hrvatske gramatikografije 19. stoljeća*. Filozofski fakultet u Osijeku, Hrvatska sveučilišna naklada. Osijek, Zagreb.

MOGUŠ, MILAN. 1978. *Antun Mažuranić*. Zavod za znanost o književnosti, Sveučilišna naklada Liber. Zagreb.

Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske. 17. travnja 1847., tečaj 13., broj 31.

Pesti Hirlap. 1847a. január-június (805-905. szám). 1847-04-02 / 821. szám. 67.

Pesti Hirlap. 1847b. január-június (805-905. szám). 1847-04-02 / 857. szám. 1.

- PRANJKOVIĆ, IVO. 2023. Gramatički koncepti Antuna Mažuranića. *Hrvatske dopreporodne gramatike u europskom kontekstu. Zbornik radova*. Ur. Marijana Horvat. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb. 333–345.
- PTIČAR, ADELA. 1990. Hrvatski anekdni rječnici u 18. stoljeću. *Rasprave Zavoda za jezik* 16. 223–227.
- PTIČAR, ADELA. 1992. Prinos proučavanju jezikoslovnoga nazivlja 18. stoljeća. *Rasprave Zavoda za jezik* 18. 151–156.
- SIKIRIĆ ASSOULINE, ZVJEZDANA. 2009. Latinitet u hrvatskom društvu prve polovice 19. stoljeća. *Radovi: Zavod za hrvatsku povijest* 41. 257–265.
- STOLAC, DIANA; VLASTELIĆ, ANASTAZIJA. 2023. Sintaktičke napomene u dopreporodnim hrvatskim gramatikama. *Hrvatske dopreporodne gramatike u europskom kontekstu. Zbornik radova*. Ur. Marijana Horvat. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb. 347–372.
- SZINNYEI, JÓZSEF. 1891. *A magyar írók élete és munkái, 1. kötet*. Kiadja Hornyánszki Viktor Akad. Könyvkereskedése. Budapest.
- TAFRA, BRANKA. 2012. *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*. Hrvatski studiji sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
- TAFRA, BRANKA. 2013. Dvjestota obljetnica rođenja Vjekoslava Babukića (1812–2012). *Vjekoslav Babukić, Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga* [pretisak Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje]. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb. 81–172.
- TAFRA, BRANKA; ANELA, MATELJAK. 2009. Mjesto Šitovićeve gramatike u povijesti hrvatskoga jezikoslovlja. *Zbornik o Lovri Šitoviću. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa „Lovro Šitović i njegovo doba”, Šibenik – Skradin, 8. – 9. svibnja 2008*. Ur. Pavao Knezović. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 111–128.
- UJAKOVIĆ, BRANKA. 2007. Gimnazijski udžbenici i nastavne metode. *Klasične gimnazije u Hrvatskoj*. Hrvatski školski muzej. Zagreb. 25–30.
- ŽAGAR-SZENTESI, ORSOLYA. 2002. Ivan Bojničić: Gramatika magjarskoga jezika. *Croato-hungarica. Uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza. A horvát-magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából*. Ur. Milka Jauk-Pinhak; Kiss Gy. Csaba; Nyomárkay István. Katedra za hungarologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 253–262.

The place of Bielak's *Theoretical-Practical Grammar of the Hungarian Language* in the history of Croatian grammaticology and grammaticography

Abstract

In the history of Croatian and Hungarian philology there are open questions about the contributions to grammaticography and grammaticology of both languages in earlier periods, especially when it comes to the beginnings of normative regulations and descriptions of the Croatian and/or Hungarian language. Newer research shows that the beginnings of the Croatian component of Hungarian grammar in the 19th century should be brought closer in time to the Illyrian movement in Triune Kingdom, more precisely to the year 1846, when Josip Bielak published the *Theoretical-Practical Grammar of the Hungarian Language* in Zagreb. This paper analyzes its structure, the grammaticographical models on which it is based, and the methodological determinants of the grammaticological approach. Since it is a grammar that serves as a textbook for learning Croatian, not only Hungarian, the Croatian language as the starting language is compared to Babukic's *Basic Grammar of the Slavic Dialect of Illyria* (1836) and Mazuranic's *Foundations of the Illyrian and Latin Languages for Beginners* (1839, ²1842), two grammar manuals embedded in the revival language foundations. It is also noted in the author's preface that it is the first grammar of the Hungarian language written with a codified linguistic and orthographic norm.

Ključne riječi: Josip Bielak, *Gramatika jezika magjarskoga teoretično-praktična*, gramatike mađarskoga jezika s hrvatskim polaznim jezikom, hrvatski jezik u 19. stoljeću

Key words: Josip Bielak, *Theoretical-Practical Grammar of the Hungarian Language*, grammar of the Hungarian language with Croatian as the starting language, Croatian language in the 19th century